

Същност на партикуларизма в творчеството на Ортега-и-Гасет

Мария Петкова

Докторант, УНСС

The Essence of Particularism in the Works of Ortega-y-Gasset

Maria Petkova

Doctoral student at the University for National and World Economy

Summary:

The paper discussed one of the most interesting and influential doctrines of the Spanish philosopher and social thinker Ortega-y-Gasset. The idea of particularism helps him to analyze and find the way out of the crisis of the Spanish nation in the beginning of the Twentieth century. It is emphasized that there is an obvious analogy between the Spanish crisis a hundred years ago and the crisis of the European Union today. The conclusion of the article insists that Ortega's social philosophy, and especially his doctrine of particularism, should be used as methodological tools in our attempts to analyze and find the right ways out of the contemporary EU crisis.

Keywords: Ortega-y-Gasset, crisis, particularism, masses, elite

Ортега-и-Гасет е *rara avis*, рядка птица

сред философите на своето време.

Лазар Копринаров (Копринаров 2012: 7)

Да се описват разнообразните и сложни процеси в Европейския съюз на който и да е етап от развитието му, винаги е трудна задача. Още по-трудна е задачата да се формулира *теория* или *концепция*, под знаменателя на която европейските процеси да бъдат осмислени или обобщени. И все пак към днешна дата сред мнозинството изследователи на ЕС има необичайно съгласие: изразът „криза на Европейския съюз“ се превърна в обединителен център за всички – както на равнище описание и частично обяснение на текущите процеси в съюза, така и с оглед на вижданията за бъдещето на

тази уникална, непозната в човешката история икономическа, политическа и културна конструкция.

Разбира се, *семантиката* на централното понятие „криза“ е многомерна. Налице е „традиционното“ разбиране на кризата по оста „федералисти“ и „голисти“: първите настояват за повече *политически съюз* (подразбирайки *политическо интегриране* с по-голяма дълбочина и всеобхватност от постигнатото), а вторите зоват за „Европа на нациите“ и се връщат в аргументите си до бащите-основатели.

Друга семантична ос на понятието „криза“ се опитва да я схване *екзистенциално*, т.е. от гледна точка на въпроса доколко тя е заплаха за самото съществуване на ЕС. Едни твърдят, че сме във „фаталната“ (разбирай *последната*) фаза на ЕС (Димитров 2016), която предхожда разпада и „изпаряването“ му, за да остане единствено милият спомен на епизод от европейското минало. Съгласно тази гледна точка мащабният социален експеримент „Европейски съюз“ ще последва съдбата на другия мащабен социален експеримент на Двадесети век, наречен „социализъм/комунизъм“. Трагичната им съдба е една и съща, защото са родени от една и съща цел: да се преодолее *непреодолимото*, а именно – естествената, наложена от историята (и от Бога, допълват някои) *национална* разделеност на човечеството. На тази гледна точка противостоят онези, които срещу песимизма и фатализма издигат прост и ясен тезис: кризите по принцип носят в себе си потенциала на укрепване на боледуващия организъм. Настоящата криза не е фатален етап на разпад, а напротив – пореден етап на укрепване на съюза, на идентифициране на слабости и грешки с усвояване на уроци за бъдещето (вж. подр. Лозев 2016)

*Същността на партикуларизма се заключава в това,
че всяка отделна група престава да се възприема като част от цялото,
поради което вече не възприема чувствата на останалите.*

Хосе Ортега-и-Гасет (Ортега-и-Гасет 2010: 42)

Полето на теориите и доктрините винаги е интересно като извор на прозрения и стимулиращи импулси с оглед на исконния въпрос на Чернишевски: *Какво да се прави?* В редовете по-долу насочвам вниманието към творбите на един от големите европейски мислители, който, макар и в различно историческо време, отдалечено на повече от век, осмисля криза, която по същност, причини и движещи я мотиви е много сходна с преживяваната днес от ЕС криза. Едва ли бих сгрешила в предположението, че Ортега-

и-Гасет, чиито мисли ще се опитам да оживя в контекста на опитите за ориентиране в сегашната европейска криза, ако можеше да ни види отнякъде, би се усмихнал лукаво, сякаш за да ни каже: Историята на Испания май се повтаря само че на европейско ниво... Вашата ситуация в новото хилядолетие не ми е непозната: просто *испанските* уроци предстои да станат уроци и на Европейския съюз...

Както е известно, Ортега-и-Гасет посвещава някои от своите най-интересни и важни творби на темата за разпада на големи социални системи, каквато е например испанската нация. Като явление, този сложен, многолик разпад Ортега описва чрез понятието *партикуларизъм* (Ортега-и-Гасет 2010: 42). Спецификата на неговия философски подход се състои в сливането на противоположности, обрисването на многоаспектен портрет на дадено социално явление, вглеждането в детайли, които при определени исторически обстоятелства от незабележими „дреболии“ израстват до положението на ръководни стимули (Лаведан 2013). Това най-ясно проличава в умението на философа да разгадае в наблюдаваната от него криза на испанската нация не просто период на трудна адаптация към условията на новата действителност, но и появила се възможност за промяна.

В какво е същността на кризата според Ортега-и-Гасет? Краткият отговор се основава на възгледа, съгласно който цивилизацията преминава през процеси на периодично – и особено мъчително! – обновление; процеси на заменяне на старата система от духовни устои и убеждения с нова. Преходът е труден най-вече за онези, чийто свят се е крепил и все още се крепи върху отмиращата идеологическа рамка. Всичко, с което се отъждествяват, изчезва, затова е необходимо създаването на нова актуална концепция за бъдещето, която да ги обедини. Ако създаването ѝ обаче се забави или изобщо не се случи, отдалечеността между социалните групи продължава да расте, докато напълно не се отделят (и отчуждят) едни от други. Тогава започва животът им като самостоятелни единици и социалното цяло се разпада. Именно в това се изразява феноменът *партикуларизъм*.

Следователно ситуацията на пребиваващата в криза испанска нация в началото на Двадесетото столетие трябва да се разбира като ситуация на болезнени *партикуларистични процеси*, неизбежна последица от общоцивилизационни промени. Нещо аналогично се случва днес и с европейските общества, страдащи от симптомите на същата *партикуларистична болест*, пространно анализирана от испанския мислител още през 1921 година. И тогава, и сега е налице отказът на отделни социални единици да осъзнаят неизбежната си свързаност с цялото, от една страна, и от друга,

отсъствието или по-скоро неспособността на ръководещата власт да обедини компонентите на цялото в съвместен проект за бъдещ просперитет. Това обяснява защо ЕС в момента изглежда като „лутаща се сила“, като играч, който по-скоро се приспособява към обстановката, вместо активно да я промени съгласно ценностите, които защитава. При анализа на текущите процеси в Европа социалната философия на Ортега-и-Гасет, и по-конкретно концепцията му за партикуларизма, имат методологическа стойност и трябва да бъдат пълноценно използвани.

Темата за партикуларизма има своята проекция в житейската траектория на Ортега-и-Гасет. Той е от онези фигури в интелектуалния живот и на Испания, и на Европа, чийто образ и принос не светят с отразена, а със собствена светлина. Роден в семейство на интелектуалци, култивирали в него афинитет към науката и културата, той се превръща в многостранна личност, която има активна обществена роля. Ортега живее в епоха, белязана от гражданска война, световни войни, ожесточени идеологически сблъсъци и упадък на родната му Испания, причинен не само от загубата на нейното колониално величие. Интересите му не се ограничават само до философията и политиката; той успява да ги съчетае по свой начин. Ортега е философ сред политиците и политик сред философите. Доказателство за това е политическата групировка, която създава през 1914 година. Нейните членове са либерално ориентирани интелектуалци и се нарича „Лига за испанско политическо образование“. Платформата на движението се изгражда върху скелето от философските принципи, които Ортега-и-Гасет защитава. Целта е, да се създаде либерално общество, което ще се интегрира около примамлив проект, в който всеки би почувствал своята значима роля като действаща единица в националната общност.

Политиката разочарова Ортега (вж. подр. Ортега 2012б, Ортега 2012в), но все пак политическите инициативи от негова страна доказват, че той не просто вярва в своите идеи за изграждане, поддръжане и развитие на обществото, а и праксиологично работи по тяхното осъществяване, разглеждайки политиката като „другото“ на философията. По-късно, с вече натрупаните опит и рутина както в интелектуалната, така и в политическата област, написва един от най-влиятелните си трудове - „Безгръбначна Испания“. Публикуването на тази творба през 1921 година се смята за своеобразен опит от негова страна да посочи основните причини за кризата и да разкрие многоликата ѝ същност. Именно тя превръща Испания в агонизираща нация.

Както вече посочихме, централната идея, около която Ортега-и-Гасет изгражда своите разсъждения за кризата, е партикуларизмът. Според него основната причина за появата на този процес, или по-скоро съвкупност от процеси, се крие в стила на управление и личностните характеристики на управляващите. Историята е наситена с примери за властимащи, чиито единствен стремеж е да наложат собствените си цели като национални. Подобно късогледство е следствие от дефицит на хора, отличаващи се от масата с лидерски качества, способни да я обединят. Безспорен е фактът, че висши идеи за въодушевяващ, социален проект могат да се наложат само от личности с висши идеали. Изисква се специфичен комплекс от качества и интелект за създаването на национална идея, която отделните социални групи, мотивирани от чувство за значимост, доброволно биха следвали. Отсъствието на подобни фигури в управленските нива, се усеща най-осезаемо, когато „цялата налична енергия се използва, за да не се създава нищо ново“ (Копринаров 2012: 25).

Бездействието и вкопчването в традициите са част от признаците за по-сериозен проблем, от който страда обществото. Той се изразява в липсата на хора с перспективно мислене, които умеят да заразяват отделните групи с ентузиазъм и желание за реализацията на обща идея. Вместо това взаимното безразличие ги дистанцира бавно, но сигурно и националното тяло се разпада.

Партикуларистичните тенденции в повечето случаи метастазират на всички нива на обществения организъм. Поради това тяхното проявление съответства на специфичната същност, в чиято група протича. Да вземем така наречените „затворени светове“ (Ортега-и-Гасет 2010: 47), които са основен момент в концепцията на Ортега-и-Гасет. В тези *светове* се включват всички класи, професионални групи и гилдии. Особеното при тях е, че за разлика от етническите или политическите *светове*, те не могат да съществуват самостоятелно извън социалното цяло. За да си обясним защо, е наложително да очертаем техните характеристики, пътя на създаването им и причините, поради които се разпадат.

По време на присъединителния процес при създаването на държавата, нещо анализиран от испанския философ (вж. подр. Ортега-и-Гасет 2010), множество социални групи се приобщават една към друга и между тях се изграждат нови взаимовръзки. Националното тяло се разширява, успоредно с него се задълбочава и диференциацията на социалните функции. Като отражение на динамичната реалност,

където човешките потребности стават все по-сложни, се образуват нови социални групи. Точно такива са споменатите по-горе професионални групи и гилдии, тоест световите на индустриалците, работниците, търговците, учените и така нататък. Те са създадени в по-голямата си част, за да удовлетворяват потребности, присъщи и константни за всяко човешко същество. Следователно в характера на тяхното предназначение може да се намери обяснение за неделимата връзка помежду им, която строго ги подчинява на цялото. На практика това се вижда в реалния живот, където например производителят на суровини и материали и майстора са пряко зависими от продавача, който превръща продуктите им в стоки, достигащи, на свой ред, до крайния потребител. Този елементарен на пръв поглед пример дава отговор на въпроса защо животът на професионалните групи като *самостоятелни единици*, е невъзможен. По какви причини обаче тези групи проявяват тенденция към обособяване и отделяне от социалното единство?

Много често прекомерната професионална отдаденост се превръща в психологически капан за специалиста. Обсебен от своите занимания, той пренебрегва някои от ключовите предпоставки за бъдещото си развитие. На първо място, това е чувството за социална свързаност с останалите единици в неговата професионална група или гилдия. На второ място, той, специалистът, игнорира значимостта на конкурентния натиск, който действа като двигател в условията на взаимен живот. Вследствие на това изчезва чувството за социална значимост и се увеличава склонността към изолация. Казано с други думи, професионалната единица загубва представата за собствените си граници и се отделя от обществената система. Ето защо, за да има национално благополучие, е необходимо непрекъснато да се поддържа жива мисълта за значимостта и обвързаността на компонентите, съставляващи цялото.

Човешкото поведение е израз на съзнателни или несъзнателни действия. Съответно, всеки процес, който възниква в резултат от човешки действия, има психологическа същност. Партикуларизмът е явление, което илюстрира *определен тип поведение*.

В съзнанието на партикулариста се е установила илюзорната представа, че е единствен, всемогъщ и самодостатъчен. Тази заблуда предопределя неговото поведение. Освен тоталното безразличие към живота на останалите, той често смята, че да се съобразява с тях, е унижително. За него публичните институции като

законодателна, съдебна и изпълнителна власт също не са авторитет. Единственото, което според него е приемливо, е прякото и безапелационно налагане на собствените интереси. С други думи, за личното волеизявление на партикулариста както законовата, така и моралната рамка са изкривени понятия. Ортега нарича действията, мотивирани от такъв тип мислене, „преки действия“ (Ортега-и-Гасет 2010: 55). Според него те са най-явният признак за това, че в дадена група или класа протичат партикуларистични процеси.

Да навлезем по-дълбоко в природата на тези процеси. Те са резултат от липсата на способност да се удивляваш, от отсъствието на екзистенциално любопитство. Интелектуалната широта и духовната извисеност на съзнанието са инструменти на ума, които партикуларистите не притежават. Ако се огледаме в света на природата, ще забележим, че съжителството между различни индивидуалности и общности изразява най-висшата форма на интелект. Пчелната структура например, считана за една от най-съвършено функциониращите, доказва това. В древността пчелата не е съществувала в познатия днес организиран ред, който наблюдаваме в един кошер, а самостоятелно. С времето и процеса на еволюцията коалирането с други от същия вид става еквивалент за йерархично структурирана общност, действаща по определени правила в името на общото благоденствие. Пример за партикуларистична група в света на насекомите са осите. Те строят пита, силно наподобяваща по вид и форма на пчелната, но за разлика от нея тази пита е лесно разрушима. Ключът се крие в принципите на живот, които предполагат йерархичната система. Пчелният кошер е конструкция, построена от социален интелект, където всеки си знае мястото и уважава функцията на другия, защото всички осъзнават, че това гарантира по-добър живот. При осите не съществува подчиненост и всяка действа еднолично. Съотнасяйки тези примери от света на насекомите към ортегианското разбиране, може да се заключи, че умението да се съобразяваме с другите и да им се подчиняваме, означава да разбираме положителните ефекти от взаимната свързаност, в която живеем. Именно защото всяко здраво и развиващо се общество представлява общност, съставена от групи и индивиди. Стабилността и растежът на нацията зависят от степента, от която всеки в нея по един или друг начин поддържа будна мисълта за значимостта на връзката си с останалите. Аналогично, колкото е по-слаба връзката между отделните части в дадена структура, толкова по-крехка и лесно разрушима е тя. Изказването на Ортега-и-Гасет затваря логическия кръг на казаното по-горе: *„Разединението поражда един феномен, твърде характерен за нашия обществен живот и за който би трябвало всички да се*

замислят: днес всеки има сила, за да руши – военният, работникът, един или друг политик, една или друга група вестници, но никой няма сила, за да гради или поне, за да брани правата си.“ (Ортега-и-Гасет 2010: 62).

Ортега би изневерил на себе си, ако остане само „на повърхността“, т.е. на равнището на своите анализи на същността и причините на кризата. Той, разбира се, ни предлага и виждане за преодоляване на кризите в обществения свят. За да разберем идеите му в това отношение, отново ще прибегна до пример от света на пчелните семейства. При тях периодично се наблюдават процеси на роене. Тогава настъпва разединение на кошера, защото част от него се изнася, за да заживее като отделно семейство. Най-често причините за роево състояние са пренаселеността и струпването на множество млади и бездействащи пчели. За голяма част от тях пространството се оказва недостатъчно и те все по-трудно откриват своето място в общността. Наред с това изчезва мотивацията, с която са изпълнявали първоначалната си функция в йерархичния строй. Поведението им също се променя: вместо да събират нектар, за да изхранват пчелата-майка, те предпочитат бездействието. След време недохранената пчелна кралица олеква и излита, а заедно с нея потегля и част от кошера.

Този пример блестящо илюстрира някои от най-дълбоко заложените теми във философията на испанския мислител - *господството* и *бунтът на масите*. Оказва се, че масата е тази, която избира своя елит. Тя дава емоционален заряд и определя неговото величие или падение в общественото пространство. Важно е да се подчертае, че Ортега нарича *качествен* само онзи елит, пред който масите доброволно се покоряват. Според него еденствено готовността на масата да последва своя елит и умението на същия да я управлява формират дадено общество. Ако няма ръководещи и ръководени, има не общество, а *безгръбначно общество*, т.е. маса. Така Ортега ни дава отговор на въпроса защо поведението на групите в социалния организъм често превръща организма в маса, действаща ирационално подобно на пчелното семейство, което се рои.

Природата на масите е ключ към загадката на партикуларизма и кризите. Ортега използва психологията на разглезеното дете, за да опише тази природа. Да глезиш едно същество, означава да удовлетворяваш всички негови прищевки. По този начин у него се създава усещането, че всичко му е позволено и няма никакви задължения към никого и нищо. В един момент детето спира да се съобразява с другите, защото загубва не само

представата за всякакви поведенчески граници, но и чувството за отговорност. Заживява с илюзията, че никой не го превъзхожда и може да прави каквото пожелае. Тази присъща на разглезените деца самонадеяност с пълна сила важи и за масите, които не намират за нужно да се подчиняват на своя елит. Едва когато върху собствения си гръб изпитат безсилието да се справят с трудностите в реалността, настъпва масово смирение и готовност за подчинение на отбраната общност, способна да ги изведе от състоянието на криза.

Според испанския философ превенция срещу подобно уродливо поведение на масите и техните водачи, е образоваността. Върху снимката на световната история според него са запечатани два психологически портрета на общества - образовани и необразовани. Първите притежават интелект и следват правилата в йерархичната система, излъчвайки качествен елит, който следват; при вторите, необразованите, това отсъства, с което се обяснява ирационалността на редица аспекти на социалния им живот.

Изводът, който можем да направим, е, че колкото по-образовани са единиците в дадена маса, толкова по-голям брой от тях ще притежават нужната широта, за да формират цялостна представа за общото състояние на националната система. Тогава наличието на елитарно малцинство в обществото няма да изглежда унизително, а наложително.

Пред лицето ни са предизвикателствата на времето, в което живеем. Поредната наложителна промяна в Европейския съюз трябва да донесе отговори на редица проблеми, разтърсващи съюза. Отново сме свидетели на събития, които недвусмислено подсказват, че ако адекватни мерки не бъдат проведени, кризата ще почука на вратата на общия ни дом. Но имаме ли отговори в тази ситуация? Имаме ли източници на мъдрост и насоки за анти-кризисно мислене и действие? Отговорът ни е положителен: добрият прочит на историята винаги е вдъхновявал задълбочените анализи на текущите обстоятелства. В това отношение обръщането към философията на Ортега-и-Гасет е наложително. Нейната теоретична и практическа стойност подпомага възможните дейности в редица области на обществения живот като политика, наука, икономика и култура.

References:

- Dimitrov, D. 2018. Fatalna kriza ili novo nachalo, Blagoevgrad: Universitetsko izdatelstvo „N. Rilski“.
- Kamara, I. 2013. Ortega: chovekat i negovite obstoyatelstva..., v: Ortega-i-Gaset. Shto e filosofiya?, S.: Izdatelstvo na NBU
- Koprinarov, L. 2012. Argumentat na svobodata. Politicheskata filosofiya na Ortega-i-Gaset, S.: Iztok-Zapad.
- 2010. Sotsialnata filosofiya na Hose Ortega-i-Gaset, Blagoevgrad: Universitetsko izdatelstvo „N. Rilski“.
- Lavedan, I. 2013. Kompleksen pročit na edna kompleksna mislovnost // Nota Bene, NO 25 / 2013, Retrieved on 21 Jan. 2019, at: notabene-bg.org/read.php?id=268
- Lozev, K. 2016. Krizite na ES sa palni s optimizam, v: Koprinarov, L., Popova, G. (sast. i red.) Evropeyskata ideya mezhdu evroskeptitsizma i nadezhdata, Blagoevgrad: Universitetsko izdatelstvo na YUZU „N. Rilski“, 7 - 18.
- Ortega-i-Gaset, H. 2010. Bezgrabnachna Ispaniya, S.: Riva.
- 2012a. Shto e filosofiya?, S.: Izdatelstvo na NBU
- 2012b. Ne badi partiets, v: Koprinarov, L. Argumentat na svobodata. Politicheskata filosofiya na Ortega-i-Gaset, S.: Iztok-Zapad, 230 - 240.
- 2012v. Bolestnata demokratsiya, v: Koprinarov, L. Argumentat na svobodata. Politicheskata filosofiya na Ortega-i-Gaset, S.: Iztok-Zapad, 208 - 216.